

કલાપીની કાવ્ય 'શોભના'

પ્રસ્તાવના

સંસ્કૃત સાહિત્યકાર ભરતે ગણાવેલા આઠ રસો અને ત્યારબાદ તેમાં 'શાંતરસ' નું ઉમેરણ થતાં આપણને કુલ નવ રસોની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ બધા રસોમાં 'કરુણરસ'ની વિશેષતાઓ કંઈક અદકેરી જ છે. 'કરુણરસ'ની આ વિશેષતાને આ શોધપત્રમાં 'કલાપીના કાવ્યો'ના સંદર્ભમાં પ્રગટ કરેલ છે. કરુણરસ પણ વિવિધ ભાવ છટાઓ ધરાવી શકે છે. તેનો પરિચય આપણને આ કાવ્યોના માધ્યમથી થાય છે. કલાપી આ 'કરુણરસ'ને પણ આનંદદાયી બનાવી તેને રજૂ કરે છે. કરુણરસને તેઓ શોકની પરાકાષ્ટાએ લઈ જતા નથી પરંતુ તેને પણ તેઓ આનંદિત શૈલીમાં રજૂ કરે છે; જેનો પરિચય આપણને આ શોધપત્રના માધ્યમથી થાય છે.

Keywords -

કલાપીનો કાવ્યકલાપ

કલાપીનો કેકારવ

કલાપીની પત્રધારા

Introduction -

ગુજરાતી ઊર્મિકાવ્યોમાં પ્રણય વિષયક વિવિધ રસો પ્રગટ કરનારા એવા 'કલાપી'નું નામ આજે પણ પ્રતિષ્ઠા ભોગવી રહ્યું છે. 'કલાપી'નું મૂળ નામ સૂરસિંહજી તખ્તસિંહજી ગોહિલ. કાઠિયાવાડના ચોથા વર્ગના સંસ્થાન લાઠીના ગોહિલવંશી ઠાકોર એવા કલાપીના લગ્ન એક જ દિવસે એક સાથે બે રાજકુંવરીઓ સાથે થયેલા. તેમના એક પત્નીનું નામ રમાબા હતું. રમાબાનું સાચું નામ 'રાજબા' હતું. તેઓ રોહા સંસ્થાનના રાજકુંવરી હતા. તેમના બીજા પત્ની આનંદીબા કાઠિયાવાડના કોટડાસાંગાણીના રાજકુમારી હતા. આનંદીબાનું

સાચું નામ 'કેશરબા' હતું. રાજબાની સાથે આવેલ દાસી મોંઘી એ સમય જતાં કલાપીના ત્રીજા પત્ની બને છે. કલાપીના ઊર્મિકાવ્યોમાં આપણને તેમનું સ્વ-જીવન પણ ડોકાતું જોવા મળે છે.

કલાપીએ પોતાના પ્રણય વિષયક કાવ્યોમાં પોતાની પત્ની રાજબાને 'રમા' નામથી સંબોધી છે. કલાપી રાજબાની સાથે આવેલ દાસી મોંઘી પ્રત્યે આકર્ષાયેલા હતાં. મોંઘીને તેઓ 'શોભના' નામથી સંબોધતા. પ્રણયવિષયક રસની વાત કરીએ ત્યારે આપણને 'વસંતવિજય' જેવું શૃંગારરસથી ભરપૂર પ્રણય ફાગુ કાવ્યનું સ્મરણ અચૂક થાય જ. પરંતુ પોતાના કાવ્યોમાં કલાપીએ માત્ર શૃંગારરસનું નિરૂપણ ન કરતાં

તેની સાથે સંકળાયેલ અન્ય રસોનું પણ નિરૂપણ કરેલું છે. પ્રણયી જીવન સાથે કરુણરસનું ભારોભાર નિરૂપણ આપણને તેમના કાવ્યોમાં પ્રગટ થયેલું દેખાય છે. આ પ્રણય સાથે સંકળાયેલ કરુણરસ માત્ર તેમના ઊર્મિકાવ્યોમાં જ નહિ પરંતુ તેમના ખંડકાવ્યોમાં તથા ગઝલોમાં પણ જોવા મળે છે. કલાપીએ પોતાના જીવનને તથા પોતાના પ્રણય સાથે જોડાયેલ કરુણને પોતાના કાવ્યોમાં વિવિધ પ્રતીકોના માધ્યમથી રજૂ કર્યો છે. પોતાની પત્ની સાથે આવેલ દાસી માટે કલાપીને અનહદ પ્રેમ અને આકર્ષણ હતા. પરંતુ આ પ્રેમ સમાજ દ્વારા સહજ રીતે સ્વીકાર્ય બની શકે તેમ નહતો. શોભના અને રમા પ્રત્યેના પોતાના એ પ્રેમને તેઓ કાવ્યોના માધ્યમથી રજૂ કરે છે. ‘આપની યાદી’ તેમનું ગઝલ કાવ્ય છે. ઇશ્વર સાથેની ભાવાત્મક એકતાને તેઓ પોતાના કાવ્ય દ્વારા રજૂ કરે છે; જેમાં તેમણે જીવન ને મૃત્યુની સફરને પોતાના શબ્દોના પ્રયોગથી કાવ્યાત્મક બનાવી છે.

“ જ્યાં જ્યાં નજર મારી ઠરે
યાદી ભરી ત્યાં આપની;
આંસુ મહીંચે આંખથી
યાદી ઝરે છે આપની !”

[કલાપીનો કાવ્યકલાપ – પૃ – ૧૯૧]

આ કાવ્યમાં વપરાયેલ ‘યાદી ઝરે’, ‘ખૂનનો ચરખો’, ‘શરાબી’, ‘છેલ્લી સફર’ જેવાં અરબી-ફારસી ભાષાના શબ્દોનો ઉપયોગ અને તેની ભાવવાહી શૈલી આ કાવ્યને ‘સૂફી’ શૈલીનું કાવ્ય બનાવે છે. કલાપીની જીવનના પ્રણય વિષયક ઘણી સમસ્યાઓ હતી. આવા પ્રણયમાંથી નિષ્પન્ન થતો આવો કરુણરસ અને તેની પ્રતીતિ કલાપી આપણને માત્ર થોડીક પંક્તિઓના માધ્યમથી કરાવી રહ્યા છે. કલાપીના જીવનમાં વ્યાપેલી સૌથી મોટી કરુણતા એ હતી કે તેઓ આરંભમાં શોભનાનો સ્વીકાર કરી શકતા નહતા. આમ પ્રેમની શોધમાં પોતાને અનુભવાતો તરફડાટ તેમણે ‘જન્મદિવસ’ નામના કાવ્યમાં પ્રગટ કરેલો છે. આ કાવ્ય કલાપીની ચોવીસમી વર્ષગાંઠના દિવસે એટલે કે ઇ.સ.૧૮૯૮ના રચાયેલું. ‘વસંતતિલકા’ છંદમાં તેમણે પોતાની અંદરની પીડાને, વ્યથાને, પૂર્ણ-અપૂર્ણ આશાઓ, ઇચ્છાઓ બધું જ વ્યક્ત કરી દીધું છે. કલાપી કહે છે કે;

” મેં પ્રેમમાં તડફતાં મમ શાંતિ ખોઈ,
આનંદની મધુર પાંખ ક્યાંય ન જોઈ !”

[કલાપીનો કાવ્યકલાપ – પૃ – ૧૨૭]

આ સમગ્ર કાવ્ય કરુણરસથી વ્યાપ્ત છે. ‘પોતાને જીવનમાં થઈ રહેલા કડવા અનુભવોને રડતા મુખેથી કે હસતા મુખેથી સહન તો કરવા જ પડવાના છે’ – આ પ્રકારના કારુણ્યનો ભાવ કલાપીએ પોતાના આ કાવ્યમાં રજૂ કરેલો છે. આ પ્રકારની કરુણતાથી ભરેલી વિપરીત પરિસ્થિતિમાં પણ પ્રેમમાં રહેલ શ્રદ્ધા પરથી પણ તેમનું મન ઊઠી ગયું નથી. આ શ્રદ્ધા રસના પરિણામે જ તેમને મૃત્યુરૂપી

અંધારુ પણ મધુર લાગે છે; પરંતુ આ મધુરતામાં પણ ક્યાંક કરુણતા ડોકાતી લાગે છે :

“ આ ઊંઠગી દુઃખભરી મુજને મળી કાં ?

માગી હતી નવ,અને નવ રાખવી છે !

શ્રદ્ધા રહી રસ મહીય કશી મને ના,

અન્ધાર - મૃત્યુ મધુરું મધુરું દીસે છે !

[કલાપીનો કાવ્યકલાપ - પૃ - ૧૨૮]

ઇ.સ.૧૮૯૬માં આ કાવ્ય રચાયેલ. ‘વૈરાગ્ય ‘ નામના કાવ્યમાં પણ તેમનો આવો જ પ્રેમ સાથે વીંટળાયેલ કરુણ રસ પ્રગટ થયો છે:

“દરદ પર કરે છે ઔષધિ કાંઈ કાર,

જરૂર જરૂર એ તો પૂર્વનું ઓળખાણ ;

પ્રણયી જિગર અર્પે ત્યાંય કેં વ્હાલ ઊંડું,

હૃદય સતત ધૂમે એમ ખેંચાણ જૂનું “

[કલાપીનો કાવ્યકલાપ - પૃ - ૧૦૧]

કલાપી જે પ્રેમરસથી શોધમાં હતા તે એમને જીવન માર્ગમાં પ્રાપ્ત થાય છે. કલાપી પણ એ મધુર પ્રણયરસની ધારા પર ચૈક્ય કેળવીને મધુરતા માણવા માગતા હતા, પરંતુ તેમના દુર્ભાગ્યથી એ મધુર રસ અચાનક ત્યાંથી વહી જતા તેમને ક્ષારાશનો અને કડવાશનો અનુભવ થાય છે ! જેની વેદના અતિ તીવ્ર બનતા તેમની પોતાના પ્રણયીને પામવાની અભિલાષા અધૂરી રહેતાં ઉત્પન્ન થયેલ કરુણતા તેમને શબ્દસ્થ કરીને રજૂ કરી છે :

“ પણ રસ વહી જતાં ક્ષારને સ્પર્શતાં,ત્યાં,

અતિકટુ સહુ થાતાં કેં જ વેળા ન લાગી:

ક્યમ ગતિ પલટી આ કેં જ હું જાણતો ના,

ભ્રમિત ઉર થયું હા ! વેદના તીવ્ર જાગી !”

[કલાપીનો કાવ્યકલાપ - પૃ - ૧૦૧]

ઘણીવાર આપણા મનને જે ગમી જાય છે તેને હૃદયમાં પણ વસાવવાની દિશામાં આપણે પ્રવૃત્ત થઈ જતાં હોય છે. આવાં જ પ્રયત્નો કલાપી પણ કરે છે. તેઓ શોભના ‘મર્મસ્થાન’ આપવા ઇચ્છે છે પણ તેમની કરુણતા એ છે કે તેઓ આમ કરવાંમાં અસમર્થ બને છે.

‘અતિમોડું’ કાવ્યમાં પણ આવી પ્રિયાને પ્રાપ્ત ન કરી શકવાની કરુણતા તેમણે પ્રગટ કરી છે. કવિએ ધારેલું કે પોતે જેમ હૃદયનો પૂર્ણ પ્રેમ અભિવ્યક્ત કરી રહ્યા છે તેમ તેમને પણ સામેથી પોતાની પ્રિયા પાસેથી એવાં જ અમૃતરસનું પાન મળશે પરંતુ તેમના ખ્યાલામાંથી પ્રેમનો એ અમૃતરસ ઢોળાઈ જાય છે

અને બચે છે માત્ર પ્રણય વૈફલ્યમાંથી નિષ્પન્ન થતી કરુણતા.

“ મને ના જાણ્યું કે હૃદયરસ ભોક્તા કરીશ તું,
તને જે અર્પેલું પીયૂષ મુજને તે દઈશ તું;
ન જાણ્યું મેં તારો મમ હૃદય આલમ્બ બનશે;
ન જાણ્યું કે પ્યાલું તુજ જિગરનું આમ ઢળશે.”

[કલાપીનો કાવ્યકલાપ – પૃ – ૭૦]

પોતાની પ્રેમિકા પોતાના વિયોગથી રુદન કરી રહી છે તે કવિ માટે વધુ કરુણાસભર બની રહે છે. તેઓ તેને ન રડવા કહે છે પણ પછી પોતે જ કહે છે કે આવી વિયોગની સ્થિતિમાં દુઃખી મન અને હૃદય રડવા સિવાય બીજું કરી પણ શું શકે ?

“ અરે ! રો ના ! રો ના ! પણ નહિ રડે તો કરીશ શું ?
હવે તો રોવું એ તુજ હૃદયનું એક જ રહ્યું !
અરે ! મારે તો એ રુદન પણ મીઠું નવ મળે !
અરે ! હૈયું રોતાં મુખ હસવવું એ જ ફરજે !”

[કલાપીનો કાવ્યકલાપ – પૃ – ૭૧]

ઇ.સ.૧૮૯૬માં શિખરિણી છંદમાં રચાયેલ આ કાવ્ય શોભનાને સંબોધીને રચવામાં આવેલ છે. કલાપીની પૂર્વથી જ બે પત્ની હતી તેમાં આ શોભના તેમના ત્રીજા પત્ની બને છે. તેના પ્રત્યેના પ્રેમ અને આકર્ષણને કલાપી રજૂ કરે છે. “લગ્ન પછી બીજે જ દિવસે શોભના તરફનું આકર્ષણ શરૂ થાય છે.”

[કલાપીનો કેકારવ – પ્રથમ આવૃત્તિ, ઉપોદઘાત, પૃ – ૧૨] કવિ આ સ્થિતિમાં પોતાના કરતા પોતાની પ્રેમિકા વધુ નસીબદાર ભાસે છે !! કારણ ? પ્રેમિકા રુદન દ્વારા પોતાની કરુણાને વ્યક્ત તો કરી શકે છે ને ! પણ કવિની કરુણતા એ છે કે તેઓ ગમે તેવી કરુણ પરિસ્થિતિમાં રડી શકતા નથી. તેમણે સદાય હસતા મુખે અને રડતા હૃદયે ફરવું પડે છે આ કાર્ય જાણે કે તેમની ફરજ સમાન બની ગયું છે. આ પંક્તિમાં ઘેરી કરુણતાને કવિએ રજૂ કરી છે. મુખ અને હૃદયના ભાવો વચ્ચે એકતા સાધી શકાતી નથી તેની તીવ્ર વેદના પ્રત્યાઘાતો કાવ્યમાં રજૂ થયા છે.

કલાપી જાણતા હતા કે પોતે કદી પણ શોભનાને પૂર્ણ સ્વીકાર સાથેનો પ્રેમ આપી શકશે નહીં. કલાપી સમાજ જીવનથી બંધાયેલા હતા. તેમને શોભનાનો ત્યાગ કરવાની ફરજ પડે છે. આ સમયની પોતાના હૃદયની તથા શોભનાના હૃદયની કરુણતાને તેઓ ‘ ત્યજાયેલીને ‘ નામના કાવ્યમાં પ્રગટ કરે છે.

“ રે ! એક ઝિન્દગી મહીં કંઈ મૃત્યુ મારે !
રે એક ઝિન્દગી મહીં બહુ જન્મ તારે !
દૂંકાં જ છે જીવિત ને દુઃખભાર મોટા,
ને મૃત્યુની પછી કશો રસ, સ્વાદ, ના ના !”

[કલાપીનો કાવ્યકલાપ – પૃ – ૧૧૧]

પોતે કલાપી એક જ જીવનમાં અનેક મૃત્યુ સમાન પીડાને અનુભવી રહ્યાં છે ! તો સામે પક્ષે શોભના એટલે કે મોંઘી એક જ જીવનમાં અનેક વખત અલગ અલગ સ્વરૂપમાં જન્મ લઈ રહી છે ! જીવનના ખૂબ ઓછા સમયગાળામાં પ્રેમને પામવાની યાદ ધરાવનારા આ બે પ્રેમીજનોનું જીવન દુઃખ, વેદના અને તીવ્ર કડુણતાથી ભરાઈ જાય છે. ‘ એક ઘા ’ કાવ્યમાં પણ આવી જ કડુણતા વ્યક્ત થઈ છે. પોતે શોભનાનો તથા તેના પ્રેમનો ત્યાગ કરીને તેને જે આઘાત આપ્યો છે તે આઘાતમાંથી બહાર નીકળવું એટલું સરળ નથી. કલાપી પોતે જ કાવ્યમાં જણાવે છે કે ;

“ રે રે ! શ્રદ્ધા ગત થઈ પછી કોઈ કાળે ન આવે;
લાગ્યા ઘાને વિસરી શકવા કાંઈ સામર્થ્ય ના છે.”

[કલાપીનો કાવ્યકલાપ - પૃ - ૭૩]

કલાપીએ ‘એક ઘા’ કાવ્યની રચના ઇ.સ.૧૮૯૬માં કરી હતી. તેના બીજે દિવસે તેમણે ‘મને જોઈને ઊડી જતાં પક્ષીઓને’ કાવ્યની રચના કરી હતી. આમ તો આ બંને કાવ્ય સ્વતંત્ર કાવ્ય તરીકે પણ વંચાય છે. પરંતુ અનુસંધિત કાવ્યો તરીકે આ કાવ્યો તીવ્ર રસભાવ પ્રગટ કરે છે. પ્રેમસંબંધમાં વિશ્વાસ સૌથી મોટો આધાર હોય છે. વિશ્વાસ વિના એ સંબંધ ટકી શકે જ નહીં. અહીં, કલાપીના એક કર્મથી એક આઘાત પામેલી શોભનાની શ્રદ્ધા ચાલી જાય છે ! કલાપી આ કડુણ્યને એકપક્ષી તથા કાવ્યનાયકના પ્રતિકોના માધ્યમથી સુંદર રીતે રજૂ કરી આપે છે. ‘મને જોઈને ઊડી જતાં પક્ષીઓને’ કાવ્યમાં પણ આવો જ કડુણ ભાવ કવિએ પ્રગટ કર્યો છે.

“ રે પંખીડા, સુખથી ચણજો, ગીત વા કાંઈ ગાજો
શાને આવાં મુજથી ડરીને ખેલ છોડી ઊડો છો ?”

[કલાપીનો કાવ્યકલાપ - પૃ - ૭૪]

કવિની હાજરીથી વિષાદ પામીને ચાલી જતી પ્રેમિકાને અને તેના ચાલ્યા જવાથી કવિ હૃદયને અનુભવાતી કડુણતા આ પંક્તિઓ ચિત્રિત કરી આપે છે. પોતે જાણીને કંઈ જ આઘાત આપે છે એ પીડાને તેમને પંખીઓના પ્રતીક દ્વારા પ્રગટ કરી છે. પોતે પોતાના નબળા હૃદયની વાત માનીને શોભનાને જે દુઃખ આપ્યું છે તે અંગેનો કવિનો પસ્તાવો ‘ પશ્ચાતાપ ’ નામના કાવ્યમાં અભિવ્યક્તિ પામ્યો છે. આ કાવ્યની પંક્તિઓ આ પ્રમાણે છે :

“ તે હૈયાની ઉપર નબળા હસ્તથી ઘા કર્યો ‘ તો
તેમાં લોહી નિરખી વહતું , ફૂર હું તો હસ્યો ‘ તો;
એ ના રોયું, તડફડ થયું કાંઈ ના કષ્ટથી એ ‘
મેં જાણ્યું કે જામમ સહવો સહેલ સહેનારને છે “

[કલાપીનો કાવ્યકલાપ - પૃ - ૭૫]

અહીં કવિને અનિચ્છાએ જે દુઃખ પોતાની પ્રેમિકાને – શોભનાને આપવું પડેલું તેની તીવ્ર પીડાનો અનુભવ કેવો જલદ હોઈ શકે તે અંગેની પોતાની અભિજ્ઞતાને કવિએ રજૂ કરી છે.

પોતાના ખંડકાવ્યમાં પણ તેમણે શોભનાને શોભાયમાન કરેલી છે ! ‘હૃદયત્રિપુટી’ નામના ખંડકાવ્યમાં તેઓ પોતાના કલ્પના વિશ્વમાં એક પ્રણય ત્રિકોણની રચના કરે છે ! આ પ્રકારનું વિશ્વ તેમને વાસ્તવમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ નહતું. આ પ્રણય ત્રિકોણના ત્રણ બિંદુઓ એટલે...

1. કલાપી

2. શોભના તથા

3. રમા.

“ કિંતુ વ્યગ્ર થઈ યુવાન નભમાં જોઈ રહ્યો બીકથી,
નીચી ઊતરતી રમા નભથી તે જોઈ કહે દેવીને :
‘હું ના અન્ય તણો બનું કદી, સખિ ! ‘ એ વેણ તૂટ્યું ગણી,
નક્કી એ દુઃખણી બને હૃદય એ નક્કી ચિરાઈ જશે !”

[કલાપીનો કાવ્યકલાપ – પૃ – ૫૫]

પોતે સભાનપણે જે માન અને પ્રેમ કલાપી શોભનાને આપવામાં અસક્ષમ હતા તેને તેઓ કાવ્ય કલ્પનામાં આકારિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ અહીં પણ તેમનો રમા પ્રત્યેનો પ્રેમ તેમને રોકે છે. અન્યાય કરતાં અને અંતે કલાપી અત્યંત ભય અને પીડાનો અનુભવ કરે છે. આમ, પ્રણય સાથે સંકળાયેલ કરુણારસ તેમના કાવ્યમાં કોઈને કોઈ સ્વરૂપે પ્રગટ થતો જોવા મળે છે. ‘હૃદયત્રિપુટી’ ખંડકાવ્ય ઇ.સ.૧૮૯૬માં રચાયેલું. ‘જટિલ’ પર લખેલા તા- ૦૯-૦૬-૧૮૯૬ના પત્રમાં કલાપીએ કહ્યું છે કે ‘આ કાવ્યને કાવ્ય તરીકે વાંચવા કરતાં ઇતિહાસ તરીકે વાંચવું જોઈએ.’

‘સારસી’ ખંડકાવ્ય પણ આવા જ કરુણારસને પ્રગટ કરે છે. સારસ બેલડીના પ્રણય જગતને કલાપીએ પરાકાષ્ટા સુધી પ્રગટ કર્યો છે, જેથી કાવ્યમાં આગળ જતાં પ્રિયતમ સારસનું થતું અવસાન એવાં જ કરુણ ભાવને પરાકાષ્ટા સુધી પહોંચાડી શકાય. પ્રેમભર્યા જીવનના દિવસોની શરૂઆત જ થઈ હતી ત્યાં જ એમના જીવનમાં આવી પડેલો આવો ચિરકાલીન વિયોગ ઘેરા કરુણની છાયાને પ્રગટ કરે છે. આ ખંડકાવ્યની રચના ઇ.સ.૧૮૯૫માં થયેલી. કલાપીના પોતાના કહેવા મુજબ આ ખંડકાવ્યની શૈલી સીધાસાદા પ્રસંગકથનની છે. વર્ડ્ઝવર્થ રીતિનું આ કાવ્ય છે. કલાપી કહે છે તેમ, “વર્ડ્ઝવર્થ સાદાઈમાંથી કાંઈક અદ્ભુત ચમત્કાર ઉપજાવી શકે છે.” [વાજસૂરવાળાને લખેલ પત્ર તા. ૩૦-૦૪-૧૮૯૬]

“ હજુ તો ખેલવા પૂરું શીખ્યા આ નથી બાલુડાં,
રે ! શું મૃત્યુને જાણે બોળાં આ લઘુ પંખીડા ?”

[કલાપીનો કાવ્યકલાપ – પૃ – ૨૯]

મૃત્યુ જેવાં વિષયમાં કડુણતા હોવી સ્વાભાવિક છે પરંતુ કલાપીની કાવ્ય શોભા એ છે કે તેઓ આ કાવ્યને ‘રડતું કાવ્ય’ બનવા દેતાં નથી. તેમના કડુણને પ્રગટ કરતી કાવ્યરચનાઓ પણ રસિક બની રહી છે. અનંતરાય રાવળે આ અંગે નોંધ કરતાં લખ્યું છે કે ;

“ કલાપીની કવિતા આમ કડુણ રસિક બની એ ખરું પણ તેથી ‘કલાપી’ ને રુદન રસિક નહી કહી શકાય છે. ‘રોવાથી કે વધુ જરૂરનાં કાર્ય છે સાધવાના ‘ કહેનાર મિત્રનું મનદુઃખ વહોરી લઈનેય વ્યાજબી લાગ્યું તે કરનાર અને અંતે પરિણામોની પરવા વિના શોભનાને પરણવાનું પગલું ભરનાર નબળો પોયો રુદન રસિક આદમી ન હતો.”

[કલાપીનો કાવ્યકલાપ – ઉપોદઘાત – પૃ -૩૨]

કલાપી ઋજુ હૃદય ધરાવતા હતા. પરંતુ તેઓ એટલા બધા પણ નબળા ન હતા કે પરિસ્થિતિ સામે હાર માની લે. તેમની આ જ ભાવનાનો પરિચય આપણને તેમના કાવ્યોના માધ્યમથી થાય છે. તેમની આ કવિતા સૃષ્ટિને આ પ્રકારનું કારુણ્યસભર સૌંદર્ય પ્રદાન કરવામાં તેમની ભાષાશૈલીનો પણ મહત્વપૂર્ણ ફાળો છે. મંદાકાંતા, શિખરિણી, પૃથ્વી જેવાં છંદો તથા અલંકારોનો તેઓ યથાસ્થાને યથોચિત પ્રયોગ કરે છે. કડુણ રસને વશુ તીવ્ર બનાવવાના પ્રયોજનથી તેઓ પ્રણય રસને ખૂબ ચોટદાર રીતે રજૂ કરે છે. વસંત જેવી પ્રેમ પ્રગટાવતી ઋતુમાં પ્રેમાલાપમાં મગ્ન એવા યુગલમાંથી કોઈ એકના મૃત્યુથી ઉત્પન્ન થતો કડુણ વધુ તીવ્રતા પ્રગટ કરે છે. અને તેને રસિક પન બનાવે છે. કલાપીના કાવ્યોમાં પ્રગટ થતાં કડુણરસની આ એક ખાસિયત છે કે આ કડુણ કોઈ દયાજનક પરિસ્થિતિમાં કાવ્યનાયકને દર્શાવતો નથી પરંતુ તેમાં એક ખાસ પ્રકારની સુંદરતાનું જ દર્શન ભાવકોને થાય છે.

કલાપીના આ કારુણ્યની શોભા એટલે ‘શોભના’. શોભનાએ જ કલાપીના આવા પ્રકારના કાવ્ય સર્જન માટે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે પ્રેરણા પૂરી પાડી હોય તેમ ભાસે છે. કલાપી માટે માત્ર હાસ્ય એ પણ એક પ્રકારની ઘેલાઈ છે જ્યારે વધુ પડતું રડવું તે એક નબળાઈ છે આમ હાસ્ય અને રુદનની વચ્ચે તેઓ તેમના સ્વાદિષ્ટ કડુણ રસની લહાણી ભાવકોને કરાવે છે :

“ હાસ્ય છે માત્ર ઘેલાઈ, રોવું તે નબળાઈ છે;
વિશ્વની મિષ્ટતા કિંતુ, રે રે ! ત્યાં જ સમાઈ છે.”

[કલાપીનો કાવ્યકલાપ –પૃ – ૧૦૩]

કલાપી પોતે જે કડુણતાનો અનુભવ પોતાના ઉરમાં કરી રહ્યા છે તે અંગેની એક રસમય પ્રવાહી શૈલીમાં રજૂ થયેલી કાવ્યરચના ‘નિર્વેદ’ ખૂબ જ સુંદર છે. પોતાના હૃદયમાં વારંવાર પ્રગટ થતો આ રસાનુભવ રુદન નથી પરંતુ કારુણ્યથી નિષ્પન્ન છે એ વાતની પ્રતીતિ તેઓ આપણને કરાવે છે. પ્રણયકાવ્યોમાં કડુણરસને શોભાયમાન બનાવનારા એવા કલાપી ખરેખર એક ઉત્તમ કવિ હતા. કલાપી તા. ૧૧-૦૭-૧૮૯૮ના રોજ શોભના સાથે લગ્ન કરી તેને પોતાની બનાવે છે. કલાપીના કાવ્યો અને તેમાં રજૂ થયેલી તેમની આત્મઅભિવ્યક્તિ તેમના કાવ્યોને ‘પદ્ય આત્મકથા’નું સ્વરૂપ આપે છે તેમ કહેવામાં કશી જ અતિશયોક્તિ નથી. તા. ૦૪-૦૭-૧૮૯૭ના પત્રમાં કલાપીએ આ બાબતે પોતાના મતને રજૂ કર્યો છે. “મારા અગાડીના કાવ્યો – મારે કહેવું જોઈએ કે ‘ઓટોબાયોગ્રાફ’ તરીકે વંચાયા નથી. ન જ વંચાય પણ એ કાવ્યો તેમ

વંચાયા હોત લાગત કે ‘ત્યજાયેલીને’ એ કોઈ નવીન જ હૃદય માટેનો વિલાપ છે.” [શ્રી કલાપીની પત્રધારા – પૃ – ૩૫૪]

“ મને તે આ શાને રુધિર – નસ – અસ્થિમય ઘડ્યો ?
અરે ! એવામાં શું રુદન કરતો આ રસ કર્યો ?
ન જાણું ક્યાં બેસું ? સમજણ નહીં ,ક્યાં શિર ધરું ?
અરે ના જાણું હું ક્યમ , શું , કરવું આ ઉર તણું. ?

[કલાપીનો કાવ્યકલાપ – પૃ – ૧૫૩]

સંદર્ભ સૂચિ

i ‘કલાપીનો કાવ્યકલાપ’	અનંતરાય રાવળ
ii કલાપી : શોધ અને સમાલોચન	રમેશ. મ . શુક્લ
iii કાવ્યની શક્તિ	રામનારાયણ પાઠક

મહેતા જાહનવી અજીતકુમાર
વીઝીટીંગ પ્રોફેસર (પી.એચ.ડી સ્ટુડન્ટ)
શ્રી સ્વામિનારાયણ આર્ટ્સ કોલેજ

Copyright © 2012 - 2017 KCG. All Rights Reserved. | Powered By: Knowledge Consortium of Gujarat